

диякон Микола РУБАН

Становлення національної Церкви у контексті державної політики українських урядів 1917 – 1919 рр.

У статті здійснено спробу дослідження особливостей становлення та розвитку національної Церкви у державній політиці українського уряду 1917 – 1919 років. Виявлені управлінські недоліки та ідеологічні прорахунки тогочасного політичного проводу. Проаналізовано історичні передумови утворення Української Автокефальної Православної Церкви.

Ключові слова: Українська Автокефальна Православна Церква, Українська Народна Республіка, Директорія, Гетьманат, Центральна Рада, Олексій (Дородніцин), Василь Липківський, Всеукраїнська Православна Церковна Рада, соборноправність, українізація, автокефалія.

Історія Української Автокефальної Церкви є літописом ідеологічної боротьби української нації, її прагненням до власної помісної Церкви, як гаранту національної ідентичності, своєї духовної незалежності. Буремні революційні події початку ХХ століття наново засвідчили актуальність цього питання. Зі стрімким пробудженням національної свідомості Україна отримала свій історичний шанс на здобуття незалежності. Водночас із державницьким рухом свого розвитку набуває й рух церковний, що породив низку видатних імен, серед яких митрополитів Василя (Липківського) та Феофіла (Булдовського), архієпископа Олексія (Дородніцина), П. Скоропадського, С. Петлюру, та О. Лотоцького.

Період Визвольних змагань ознаменувався становленням перших сучасних державних формацій української нації. Різноманітні за структурою та формами правління, вони пропонували різні політичні засоби до розв'язання того чи іншого питання, що було зумовлено якістю соціально-політичних та релігійних поглядів державних діячів. Предметом цього дослідження є аналіз релігійної політики урядів України (1917-1921 рр.) та їх вплив на ранній етап формування Української Автокефальної Православної Церкви, що передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань: 1) проаналізувати історіографію запропонованої теми, сформуувати джерельну базу дослідження; 2) простежити історію виникнення концепції автокефалії Української Церкви; 3) дослідити діяльність ВПЦР в період Визвольних змагань; 4) за-

пропонувати періодизацію української релігійної політики; 5) охарактеризувати релігійну політику різних урядів української держави 1917-1921 рр.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період діяльності урядів українських державних формацій (1917-1921 рр.): Центральної Ради, уряду держави Павла Скоропадського, Директорії УНР. Вибір даного періоду обумовлюється необхідністю детального аналізу державної релігійної політики УНР, що є цінним, насамперед, для пошуку першопричин занепаду автокефального руху в Українській Православній Церкві часів Перших Визвольних змагань.

Аналізуючи історієопис обраної теми, варто зазначити цілковите розходження поглядів релігійних та світських авторів на результат та обставини становлення автокефальної Церкви в Україні. На наше переконання, це зумовлено полярністю соціально-політичних поглядів дослідників цього періоду життя Церкви. Традиційно історіографію теми поділяють на три великі групи: 1) російська (радянська та сучасна), 2) діаспорна, 3) українська.

У російській історіографії як радянській, так і сучасній, становлення УАПЦ розглядається виключно крізь призму імперської ідеології. Українське духовенство традиційно звинувачується у відступництві від канонів та політизації духовного життя [1, с. 36-37]. Окремі порушення церковних правил дійсно мали місце у діяльності УАПЦ, проте вже у радянський період її існування, і стали підставою до формування паралельної церковної структури – Української Соборно-Єпископської Церкви на чолі з митрополитом Феофілом (Булдовським). Обидві формації мали спільні витoki періоду Визвольних змагань УНР, та розійшлись на питанні канонічності висвяти єпископату [2, с. 196]. Утім, на ранньому етапі формування УАПЦ дані звинувачення є безпідставні, адже в період 1917-1921 рр. Всеукраїнська Православна Церковна Рада на чолі з доктором богословських наук, архієпископом Олексієм (Дородніциним) провадила канонічний шлях здобуття своєї автокефалії.

Важливим джерелом до з'ясування обставин становлення УАПЦ є діаспорна історіографія, що містить свідчення багатьох безпосередніх учасників цих подій. До цієї літератури належить творчий доробок митрополита Василя (Липківського), що був опублікований у США по смерті ієрарха. До нього належать листи митрополита та «Історія Української Церкви», які детально описують період формування концепції Української національної Церкви. Твори Липківського становлять особливу цінність в процесі вивчення історії УАПЦ в Україні, як авторства центральної постаті автокефального руху.

Книга Григора Лужницького «Українська Церква між Сходом і Заходом» дає стислий опис церковного руху на Східній Україні, зокрема діяльності ВПЦР. Проте автор уникає опису передумов формування національного церковного руху Наддніпрянщини початку ХХ ст., зосереджуючи свою увагу на схожих релігійних процесах Галицької греко-католицької митрополії. Водночас, праця висвітлює особливості історичного формування концепції «українського патріархату».

Особливу увагу привертає книга О. Лотоцького «Автокефалія» [14], що подає глибоке осмислення процесу набуття автокефального статусу Церквою у православному канонічному праві. Дослідник звертає увагу на відсутність чітких правил перегляду канонічних відносин між церковними юрисдикціями при утворенні незалежної держави, і пропонує вирішення даної проблеми, спираючись на історичний аналіз особливостей автокефального руху окремими православними церквами.

Водночас варто відзначити монографію Н. Полонської-Василенко «Історичні підвалини УАПЦ», у якій дослідниця систематизує наявні свідчення про становлення Української Церкви з позиції учасника подій Демократичної революції в Україні. Праця подає низку важливих історичних документів, серед яких текст закону від 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви.

Важливим кроком на шляху до упорядкування загальної церковної історії в Україні став вихід чотиритомного «Нарису Історії Української Православної Церкви» професора Івана Власовського, у якому автор послідовно відстоює думку про національний характер православ'я в Україні [3, с. 27]. Робота містить глибокий виклад історії Української Церкви, особливо періоду першої половини ХХ ст. та підкреслює тісний зв'язок історії православ'я із державотворчими та націотворчими процесами в Україні [3, с. 27]. І. Власовський систематизував свідчення безпосередніх учасників подій, таких як о. Павло Корсуновський, митрополит Василь Липківський, Василь Біднов, що за твердженням історика Андрія Смирнова дозволяє назвати працю Власовського «мемуаристичною історією УАПЦ» [3, с. 28]. У 2000 р. Нарис був виданий в Україні з благословення Святійшого Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета, і справив значний вплив на українську церковно-історичну науку початку ХХІ ст.

Сучасна українська історіографія висвітлює дані події в контексті становлення незалежної України як вищої форми духовної та політичної думки української нації. Цілком логічно, що кон-

цепція національної автокефальної Церкви виступає прагненням до відновлення історичної та національної справедливості. Насамперед тут варто відзначити узагальнені роботи з історії Української Церкви, що почали з'являтися в Україні з середини 90-х рр. Так архієпископ Ігор (Ісіченко) у своїй книзі «Історія Христової Церкви в Україні» подає місткий огляд основних подій з історії становлення християнської Церкви на українських землях. Автор прагне визначити основні риси української релігійної ідентичності як запоруки тяглості національної церковної традиції [4, с. 4]. Утім, він не ставить за мету глибоке дослідження церковної історії 1917-1921 рр., а тільки її загальний виклад для студентів гуманітарного напрямку.

Широкий виклад подій довкола першого етапу становлення УАПЦ подає праця професора Василя Ульяновського «Церква в Українській державі 1917-1920 рр.». Спираючись на архівні документи та свідчення учасників подій, автор проводить ретельне дослідження релігійної політики українських урядів зазначеного періоду, виявляючи як здобутки, так і прорахунки тогочасної української релігійної політики, що дозволяє детально реконструювати події внутрішньоцерковного життя в Україні періоду демократичної революції.

Отже, історіографія запропонованої теми достатньо широка та вирізняється цілим комплексом різних за своїми напрямками думок, що пояснюється певними релігійними та соціально-політичними поглядами дослідників. На нашу думку, існуюча джерельна база дозволяє провести неупереджений аналіз подій довкола формування Української Автокефальної Православної Церкви в період Визвольних змагань української нації 1917-1920 рр.

Питання набуття автокефального статусу Українською Православною Церквою виникало періодично упродовж усього часу її існування. З початку свого інституційного формування 988 р. Київська митрополія мала доволі широкі права на самоуправління [5, с. 22]. Проте, предстоятель Української Церкви знаходився в залежності від Вселенського Патріарха, хоч і мав права та привілеї надєпископської гідності. Константинопольський Патріарх поставляв власного претендента на Київську кафедру без узгодження Києва. Періодичні конфлікти між Константинополем та Києвом, та їх геополітична конкуренція поступово висувають необхідність виходу Української Церкви з-під духовної впливу сусідньої держави [6, с. 17]. Першим кроком на цьому шляху вважається поставлення русина-пресвітера Іларіона митрополитом Київським собором руських єпископів (1051 р.), без узгодження з

Константинополем [5, с. 24]. Іларіон проводив свою діяльність у згоді з київським князем Ярославом Мудрим. Разом вони виявили значний вплив на розвиток української духовної культури.

Обрання Іларіона відбувалося в умовах військового конфлікту між Руссю та Візантією. По смерті митрополита Феопемта (1049 р.) Константинопольський патріарх не мав можливості поставити свого претендента на нового голову Української Церкви, чим і скористався Ярослав Мудрий [7, с. 29]. Пізніше Патріарх все ж затвердив кандидатуру Іларіона, хоч по смерті київського князя греки сприяли усуненню Іларіона з митрополичої кафедри (1054 р.) [6, с. 3]. Утім, історики вважають, що: «Перебування Іларіона впродовж кількох років на Київській митрополичій кафедрі стало фактичним запереченням і знеціненням юрисдикції Царгородського патріарха щодо християнської Церкви України-Руси» [7, с. 28-29]

Подальші автокефальні прагнення в Українській Церкві були пов'язані з обранням митрополитів Климента (Смолятича) (1147 р.) та Григорія (Цамблака) (1415 р.). Обрання й інтронізація митрополита Климента, ченця Зарубського монастиря, відбулось з ініціативи київського князя Ізяслава Мстиславовича, який підтримував прагнення національного духовенства щодо обмеження політичного впливу Константинопольського Патріарха. Проте, така позиція була неприйнятною для єпископів північних єпархій, які за своїм походженням були переважно греками [8, с. 21]. Існує твердження, що з обранням митрополита відбувся розкол митрополії, та розпочалось формування двох окремих Церков на території митрополії [8, с. 21]. У 1154 р. помер князь Ізяслав Мстиславович, а вже у 1156 р. Константинопольський Патріарх направив до Києва свого претендента на руську кафедру – митрополита Костянтина. Від цього часу митрополія мала двох очільників [8, с. 21]. Такі обставини змусили митрополита Климента переїхати на Волинь, де він в подальшому підтримував князів антивізантійської орієнтації [8, с. 21].

З обранням митрополита Григорія (Цамблака) (1415 р.) відбулося становлення Києво-Литовської митрополії. В умовах відокремлення Московської Держави від політичної єдності з Києвом, новообраний митрополит-грек Фотій попри свої обіцянки залишив свою кафедру, та оселився у Москві [9, с. 384]. Подібний факт викликав обурення українського духовенства та литовського князя Вітовта. Задля вирішення цього питання у 1415 р. з ініціативи литовського князя у Новогрудку був скликаний церковний собор [9, с. 384]. Новообраним кандидатом на Київську

кафедру став ігумен Дечанського монастиря Григорій (Цамблак). Утім, всупереч рішенню Собору, Константинопольський Патріарх відмовився висвятити нового митрополита та наклав на нього анафему. Тоді друга сесія Собору самостійно ухвалила поставити ігумена Григорія митрополитом, який і очолював митрополію до своєї смерті у 1420 р. По смерті митрополита князь Вітовт налагодив контакт з митрополитом Фотієм, чим відновив номінальну єдність північної та південної митрополій [7, с. 37]

Ідея створення Київського Патріархату сформувалася у XVII ст. В умовах загострення боротьби між православними та греко-католиками, обидві сторони шукали шляхи об'єднання двох церков, на основі власного патріархату. З 1629 до 1636 р. митрополитами Петром (Могилою), Веніаміном Рутським, архієпископом Мелетієм (Смотрицьким) та польським королем Володиславом IV розглядався проект поставлення Патріархату в Києві [10, с. 345]. Польська влада усвідомлювала, що єдиним мостом між Римом і Україною буде Київський патріархат, який врешті-решт назавжди відлучить Україну від Константинополю й Москви, а її Церкву зробить самостійною на зразок Московського патріархату [10, с. 346], а тому прагнули сприяти автокефальному руху Української Церкви. Намагаючись подолати розбіжності між греко-католиками та православними, Петро Могила запропонував особливу формулу міжцерковних стосунків Риму та Києва. Згідно якої, Київський Патріарх визнавав примат Римського Архієрея, без порушення євхаристійного спілкування з Константинополем. Натомість заперечувалася латинізація обряду та гарантувалася адміністративна незалежність глави Української Церкви як від Константинополя, так і від Риму [10, с. 350]. Даний проект зацікавив обидві сторони перемовин. Проте через суперечності у визначенні віровчення та тогочасні суспільно-політичні обставини він так і не був реалізований.

У XIX ст. українські землі були поділені між Австро-Угорщиною та Росією. На Лівобережній Україні з 1686 р. Православна Церква знаходилася у підпорядкуванні Московського Патріарха. Не зважаючи на це, українське духовенство продовжувало боротьбу за автокефалію. Сутність цих подій проявилася в особі архієпископа Лазаря (Барановича). По смерті останнього київського митрополита Антонія (Винницького), який був поставлений Константинопольським, він став місцєблюстителем столичної кафедри й перебував на цій посаді до 1686 р., відмовившись прийняти митрополичий титул від московського патріарха [11, с. 228]. Проте з обранням нового митрополита Гедеона (Святополка-Четвертинського), який

присягнув на вірність Москві, автокефальний рух всередині Церкви поступово втратив свою актуальність [9, с. 402].

На західноукраїнських землях мали місце схожі релігійні процеси. У XIX ст. влада Австро-Угорщини тричі висувала Ватикану проект утворення єдиного Греко-Католицького Патріархату в межах своєї держави, шляхом піднесення Галицької митрополії до відповідного рівня [12, с. 49]. Даний проект був запропонований о. Михайлом Малиновським, який стверджував, що «утворення цього патріархату піднесло б авторитет Церкви, зрівняло у правах польську ієрархію з ієрархією руською, яку так довго не допускали до Сенату Речі Посполитої» [12, с. 49]. У 1843 р. Апостольська Столиця подала до Віденської канцелярії доповідну записку, що містила постулат про утворення у Львові патріархату, до якого належали б Україна з Буковиною та Закарпаттям [12, с. 49]. Утім, через опір ієрархії угорської Церкви, яка претендувала на Закарпатську єпархію, ці плани залишилися нереалізованими [12, с. 50].

Новим поштовхом до відродження ідеї Українського Патріархату стають події часів Визвольних змагань. У квітні 1917 року на великому віче, що відбулося на Софійській площі видатний український державний діяч М. Міхновський, наголосив на необхідності автокефалії Української Церкви з проголошенням власного патріархату [13, с. 25]. Водночас історик та знавець церковного права архієпископ Володимирський та Суздальський Олексій (Дородніцин), визнавав можливість перегляду канонічних відносин між Українською та Російською Церквами [4, с. 443].

Ідея автокефалії знайшла своє логічне обґрунтування у двотомній праці українського науковця, міністра віросповідань уряду Директорії УНР О. Лотоцького. Як блискучий знавець канонічного церковного права, автор сформував основну вимогу «самостійній державі – самостійна Церква» [14]. Також ідею національного патріархату підтримав і голова Директорії УНР С. Петлюра, який прагнув до злиття двох різнорідних національно-визвольних рухів за незалежну державу та автокефальну церкву [7, с. 251], й вважав, що: «Українська Церква головою своїм повинна мати власного патріарха, як цілком логічне завершення її історичної архітекτονіки і еволюції нашої національної думки, нашої національно-церковної ідеології» [15, с. 308].

Таким чином, історичний аналіз доводить, що автокефальний рух в Українській Церкві бере свій початок від перших століть її існування, що зумовлено природнім прагненням українського народу до духовної незалежності, його бажанням до опереджен-

ня політичного впливу закордонних центрів на духовне та світське життя всередині держави.

Отримавши ідеологічне підґрунтя ідеї набуття своєї автокефалії, українські церковні діячі розпочали її практичне втілення. Як наслідок цього прагнення була утворена Всеукраїнська Православна Церковна Рада – перший керівний орган майбутньої УАПЦ. До її складу увійшли: головний ідеолог УАПЦ владика Олексій (Дородніцин), протоієреї Василь Липківський, Нестор Шараївський, військовий священник Олександр Маричев та інші відомі духовні та світські особистості українського національного руху. [4, с. 443]. Новостворена Рада зосередила свою діяльність на українізації церковного життя та апеляції канонічного статусу Церкви, оголосивши себе тимчасовою вищою Церковною владою в УНР. Російське духовенство проігнорувало утворення ВПЦР, проголосивши її прагнення «шляхом до унії» [4, с. 444].

Намагаючись канонічним шляхом вирішити подальший статус Української Церкви, ВПЦР відправила у Москву до обраного патріарха делегацію на чолі зі священником О. Маричевим з метою «з'ясувати патріархові стан церковної справи в Україні та просити в нього благословення на скликання Всеукраїнського Церковного Собору» [2, с. 16]. Патріарх Тихон з увагою поставився до українського питання та благословив «Церковній Раді скликати Всеукраїнський Собор» [2, с. 17]. Утім, подальші перемовини Ради та делегації Всеросійського Собору, на чолі з митрополитом Платоном, були зірвані через непримириму позицію голови делегації. Так митрополит заявив, що «Церква на Україні ... не повинна мати жодних привілеїв, жодних окремих соборів, не може бути ніяких автономій церковного життя на Україні» [2, с. 17].

За таких обставин Церковна Рада тимчасово перебрала на себе функції вищої церковної влади в Україні, що було проголошено у її першій офіційній грамоті до українського народу «Слава Тобі, показавшему нам світ» [2, с. 18]. У цій грамоті повідомлялося про зрив перемовин з московською делегацією, у зв'язку з чим духовним консисторіям наказувалося припинити поминання російської церковної влади під час богослужінь та припинити будь які економічно-адміністративні відносини з Російською Церквою [2, с. 18]. Водночас українське духовенство прагнуло змістити маргінальних проросійських єпископів з кафедр. Обґрунтовувалося це тим, що будучи людьми чужими для України, вони не можуть керувати духовним життям української пастви у часи її національного відродження [2, с. 19]. Зрозуміло, що подібні прагнення ігнорувалися противниками

українського церковного руху, адже підривали духовні основи російської імперської ідеології.

Задля легалізації свого правового статусу, ВПЦР прагнула знайти підтримку серед політичної еліти УНР. Проте ліберальні лідери Центральної Ради вважали, що «ідеалом ... єсть такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тої сфери було б віддаленням від певного устрою» [2, с. 23].

Визначним результатом діяльності Всеукраїнської Православної Церковної Ради вважається скликання Всеукраїнського Церковного Собору 7 (20) січня 1918 р., що мав визначити подальшу долю Православної Церкви в УНР. Перед виборами голови Собору єпископат РПЦ завчасно заборонив у служінні голову ВПЦР архієпископа Олексія (Дородніцина), унеможлививши його обрання. Як результат, до керівництва Собором був обраний молодий єпископ Пімен (Пегов), який у своїх діях керувався поглядами свого духовного наставника, активного противника автокефального статусу Української Церкви, митрополита Антонія (Храповицького) [2, с. 28].

Не зважаючи на це, перша сесія Собору проходила у надзвичайно вдалих для патріотичного духовенства умовах, адже більшість його делегатів підтримувала автокефалію Української Церкви. Водночас із цим 22 січня Центральна Рада проголошує свій Четвертий Універсал, який декларував державну незалежність УНР, та надавав канонічні підстави автокефальному руху [4, с. 445]. Утім, вже 23 січня сесія Собору була перервана у зв'язку з наступом більшовиків на Київ. У цих умовах з активних представників ВПЦР утворилося Братство свв. Кирила і Мефодія, що ставило собі за мету допильнувати вчасне скликання наступної сесії Собору [2, с. 29].

Нова літня сесія Собору була зібрана 30 червня 1918 р. за активної підтримки гетьманського уряду. Очолив її новообраний київський митрополит Антоній (Храповицький), який заступив на кафедру 19 травня 1918 р. всупереч протестам українського духовенства. Проросійська орієнтація окремих діячів гетьманського уряду значно ослабила позиції представників ВПЦР на новій сесії Собору, обмеживши їх представництво трьома мандатами [2, с. 44]. Оновлений склад Собору відхилив пропозиції Церковної Ради з проголошення автокефалії Церкви, прийнявши натомість «Положення про тимчасове вище управління Православною Церквою в Україні». Цей документ проголошував автономний статус Церкви у канонічному зв'язку з Московською Патріархією. Патріарх затверджував кандидатуру київського

митрополита, та мав владу вищого церковного суду над ієрархами Української Митрополії. При митрополиті утворювалася Вища Церковна Рада, що складалася з трьох єпископів, чотирьох кліриків та шести мирян [4, с. 449]. Все ж розуміючи усю нестабільність свого становища, російські ієрархи, пішли на незначні ідеологічні поступки Українській Державі. Так митрополит Антоній (Храповицький) звертався до патріарха Тихона з пропозицією зняття «політичної» анафеми з гетьмана Івана Мазепи, хоч це врешті решт так і не було реалізовано [16]. Про непримиренність російського монархічного духовенства свідчить й той факт, що з розпорядження київського митрополита протоієрей Василь Липківський був відданий під Церковний Суд лише за богослужіння українською мовою [17, с. 52-53]. Таким чином, літня сесія Собору стала інструментом до закріплення підлеглості Української Церкви Московському Патріарху.

Знаковою стала остання третя осіння сесія Собору (28 жовтня 1918 р.), на якій гетьманський міністр віросповідань О. Лотоцький виступив з твердою вимогою проголосити автокефалію Української Церкви, об'єктивно аргументувавши її користь в процесі державного будівництва: «автокефалія української Церкви – це не лише церковна, але й національно-державна наша необхідність» [2, с. 53]. «Неможливо, щоб центр управління церквою знаходився в осередку іншої держави», адже це, за твердженням міністра, загрожувало миру і стабільності церкви [7, с. 226]. Російські ієрархи вкрай вороже сприйняли цей заклик, вважаючи його брутальним втручанням у внутрішньоцерковні справи [2, с. 54], чим поставили московський чи російський націоналізм вище добра Православної Церкви [2, с. 73]. Представники ж ВПЦР не проявили гідної уваги до цієї сесії Собору, оскільки попередня церковна політика українських урядів вже встигла дискредитувати себе. 14 листопада 1918 р. гетьман Скоропадський підписав грамоту, що проголошувала федералізацію з білогвардійською Росією, а уряд Ф. Лизогуба було відправлено у відставку. У новому уряді С. Гербеля міністром віросповідань було призначено М. Вороновича, що означало зміну державної релігійної політики. З цього приводу арх. Євлогій заявив: «Автокефалія впала разом із падінням Лотоцького» [7, с. 229]. На жаль, остання сесія Собору так і не була завершена з огляду на падіння гетьманської влади. Аналізуючи причини подібних ідеологічних прорахунків ВПЦР, митрополит Василь (Липківський), зазначав, що «й самі діячі відродження Української Церкви, треба визнати, не досить явно уявляли собі, як саме із чого саме почати її відродження» [2, с. 58].

Свої сподівання Церковна Рада поклала на новий уряд – Директорію УНР, що розпочала свою релігійну діяльність з видалення головних ворожих Україні ієрархів – митрополитів Антонія (Храповицького) та Євлогія (Георгієвського) [2, с. 61]. За підтримки представників ВПЦР уряд Директорії приймає підготовлений О. Лотоцьким «Закон 1 січня 1919 року про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви», як реалізацію деклараційної заяви міністра на останній сесії Всеукраїнського Церковного Собору [2, с. 62]. Після досягнення юридичного статусу Української Церкви перед представниками ВПЦР постала проблема встановлення євхаристійного спілкування з іншими православними Церквами. Для цього у січні 1919 року до Стамбула (Константинополя) була делегована українська дипломатична місія на чолі Олександром Лотоцьким, яка мала досягти визнання автокефалії Української Православної Церкви Вселенським Патріархом. Утім, смерть константинопольського патріарха Германа унеможливила швидке вирішення українського питання. Проте, варто зазначити, що Вселенська Патріархія запевнила дипломатів у своїй прихильності до українського народу та його бажання мати автокефальну Церкву [9, с. 421-423].

Важливим здобутком Церковної Ради вважається утворення першої української парафії у березні 1919 р. Не знайшовши компромісу з тогочасним керуючим Київською Єпархією єпископом Назарієм (Бліновим) щодо українізації богослужінь у Соборі Святої Софії, патріотичне духовенство звернулося до влади з проханням надати громаді Микільський Військовий Собор на Печерську. Як результат, 22 травня 1919 р. у день храмового свята у Соборі було відправлено першу Літургію, на якій «Апостол», «Отче наш...», псалми та проповідь пролунали українською мовою. Очолили богослужіння активні діячі ВПЦР прот. В. Липківський, Н. Шараївський, о. П.Тарнавський та протодиякон О. Дурдуківський. Співи під час богослужіння виконував хор композитора М. Леонтовича. У квітні 1919 р. на зборах ініціативної групи першої української парафії була обрана Друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада, яку очолив М. Мороз, а його заступником став прот. В. Липківський. Українізація богослужінь сприяла духовному піднесенню киян, що супроводжувалося створенням українських громад в Андріївському та Софійському Соборах [4, с. 454]. На свято Петра і Павла 12 липня 1919 р. у Соборі Святої Софії була відправлена служба частково українською мовою, а вже 23 липня відбулося богослужіння українською мовою [4, с. 454].

У серпні 1919 року українські війська звільнили Київ. З цього приводу прот. В. Липківський звертався до українського народу: «Коли ти не станеш об'єднано в обороні своєї Вітчизни, то плакатимеш у московській неволі, як колись Ізраїль на рiках Вавилонських» [4, с. 454]. Та цей заклик залишився не почутим народом. У зв'язку з окупацією УНР відбулися суттєві зміни у складі ВПЦР. З 1920-1921 рр. емігрує велика кількість патріотично налаштованої громадськості. Особливо важкою проблемою для УАЦП стала втрата канонічного єпископату. Так у січні 1919 р. у місті Новоросійську за нез'ясованих обставин помер єпископ-ідеолог УАПЦ Олексій (Дородніцин) [2, с. 95], митрополит Діонісій (Валединський) емігрував до Польщі [4, с. 497], архієпископ Агапіт (Вишневський) був відсторонений від свого служіння представниками Збройних Сил Півдня Росії [2, с. 115]. Результатом подібних змін стала переорієнтація церковного руху в Україні, що і виступила однією з причин внутрішньосистемної кризи автокефального руху в середині 20-х рр.

У період Перших визвольних змагань релігійна політика урядів України формувалася на основі особистого ставлення їх представників до духовних основ старого державного устрою. Так, соціалістичний уряд Центральної Ради не одразу усвідомив важливість існування національної автокефальної Церкви, позбавленої іноземного центру впливу, в процесі розбудови держави. На противагу цьому, консервативні діячі Держави Павла Скоропадського та Директорії УНР визнавали особливу важливість вирішення церковного питання в незалежній Україні.

Проаналізувавши тогочасні політичні передумови автокефального руху, вважаємо за необхідне виділити чотири основні періоди національної релігійної політики України: 1) період Центральної Ради; 2) період Уряду Павла Скоропадського; 3) період Директорії УНР. Кожен з них характеризувався певною низкою політичних заходів направлених до вирішення церковного питання у державі. Таким чином, перед нами постає необхідність їх критичного аналізу задля осмислення причин поразки церковного руху в Україні.

Дослідивши особливості діяльності ВПЦР та аргументувавши періодизацію релігійної політики урядів України (1917-1921 рр.), вважаємо за доцільне перейти до історичного аналізу її особливостей та наслідків. Аналізуючи релігійну політику уряду Центральної Ради, варто відзначити цілий ряд ідеологічних помилок, що на наше переконання, зумовили передумови негативного результату автокефальних прагнень українського духо-

венства. Подібні прорахунки були наслідками ліберального світогляду лідерів Центральної Ради, які у переломний для країни час виявилися нездатними забезпечити як адміністративну так і духовну незалежність українського народу.

Перші місяці свого існування новостворений уряд УНР виявляв свою абсолютну байдужість до церковного питання, вважаючи релігію приватною справою кожного окремого громадянина [13, с. 4]. Окремі члени уряду все ж визнавали необхідність підтримки національної помісної Церкви, з точки зору її очищення від сторонніх впливів, зокрема втручання іноземних адміністративно-релігійних центрів. Попри це, лідери Центральної Ради відповіли категоричною відмовою на клопотання ВПЦР про її визнання та відкриття урядового секретаріату церковних справ на чолі з доцентом І. Огієнком [13, с. 40]. Голова Генерального Секретаріату В. Винниченко заявляв, що «він соціаліст і принципово не визнає Церкви» [13, с. 39]. Позиція голови УЦР М. Грушевського стосовно українського церковного питання проявилася у його запереченні будь якої творчої ролі духовенства у державному будівництві УНР. «Обійдемося без попів» – відповів М. Грушевський [13, с. 40].

Д. Дорошенко підкреслював, що Діяльність ВПЦР знаходить свою підтримку в особі генерального писаря О. Лотоцького, який послідовно обстоював потребу державного сприяння національній Церкві в Україні [13, с. 41]. Утім, результатом піднятої у Генеральному Секретаріаті дискусії стала резолюція, що «ідеалом нашим єсть такий устрій, де релігія мусить бути приватною сферою життя, а тому утворення яких-будь адміністративних установ для тої сфери було б віддаленням від певного устрою» [2, с. 23].

Незначний прогрес у церковному питанні проявився разом із загостренням конфлікту з більшовицькою Росією. Насамперед це було зумовлено тим, що Православна Церква мала значний вплив на тогочасне українське патріархальне суспільство. Отже, для обмеження політичного впливу Москви в церковних структурах УНР, необхідно було сприяти створенню незалежної Української Церкви, як основи духовної стабільності держави. Задля цього Генеральний секретаріат підтримав ідею утворення Департаменту духовних справ на чолі з Олександром Карпінським, як окремого органу регулювання церковного життя в Україні [13, с. 43]. Департамент мав стати державним посередником між українським духовенством та московською патріархією. Перші кроки новоутвореного департаменту були спрямовані на обмеження політичного впливу російського духовенства, з подальшим вирішенням питання автокефалії Української Церкви [13, с. 45].

Як результат еволюції церковної політики Центральної Ради у січні 1918 року при міністерстві Внутрішніх справ було утворено Департамент ісповідань, який очолив Микола Безсонов (колишній єпископ Никон) член «Союзу російського народу» [4, с. 443]. Кандидатура голови Департаменту була не сприйнята провідними діячами українського церковного руху, які вимагали від Центральної Ради затвердження на цій посаді «людину з іншим моральним цензом» [2, с. 27]. Таким чином, Департамент, не маючи реального авторитету посеред духовенства, обмежився виконанням суто інформаційно-дорадчої функції, оскільки його розпорядження церковною владою ігнорувалися [4, с. 443].

Взимку 1917 р. Церковна Рада все ж досягає скликання Всеукраїнського Церковного Собору, що мав визначити подальшу долю Української Церкви, і у січні 1918 р. він розпочав свою роботу. На цьому Соборі українське духовенство мало значну підтримку та сподівання на позитивне вирішення питання автокефалії. Утім, з початку його роботи проявилися численні зловживання російського єпископату, направлені на обмеження прав українського духовенства [2, с. 28]. За цих обставин ВПЦР як ніколи потребувала підтримки державної влади. Так професор І. Власовський слушно зауважив, що ситуація «вимагала з боку української світської влади іншої мови у відношенні до російської ієрархії в Україні, тої мови, до якої вона звикла в Росії за цезарепапізму та його обер-прокурорів» [2, с. 35]. Проте зимова сесія собору була перервана через військову агресію більшовиків.

Разом із встановленням гетьманської влади, відбулися суттєві зміни у ставленні держави до церковного питання. Досліджуючи період правління уряду гетьмана Скоропадського, варто відзначити існуючі суперечності між концепціями та реалізацією державної релігійної політики. Зумовлено це прихильним ставленням гетьмана до проросійсько-налаштованих діячів, що згодом і склали основу його політичного оточення. Так, новобраний київський митрополит Антоній (Храповицький) доклав максимальних зусиль, аби перетворити літню сесію Всеукраїнського Собору на інструмент закріплення підлеглого статусу Української Церкви.

Проте, варто відзначити намагання нового уряду позитивно вирішити питання автокефалії Церкви, про що свідчить підтримка гетьманом церковної політики нового міністра віросповідань О. Лотоцького. Перегляд адміністративного статусу Української Церкви мав стати основним питанням осінньої сесії Собору. Ще влітку П. Скоропадський заявив: «державні справи вимагають, аби всі церковні справи вирішувалися тут, на Укра-

їні» [2, с. 45]. З цього приводу професор І. Власовський підкреслив, що нарешті «почувся в справах Церкви в Україні належний голос державної влади» [2, с. 51].

У цей час суперечності у суспільстві та проросійська орієнтація окремих діячів уряду призвели до антигетьманського повстання і встановлення влади Директорії. Зміна політичного режиму була позитивно сприйнята представниками патріотичного духовенства, які покладали на нову владу значні сподівання у справі вирішення церковного питання. Перші кроки релігійної політики Директорії були спрямовані на усунення від управління Українською Церквою російських ієрархів, що встигли дискредитувати себе антиукраїнською діяльністю. Водночас лідери Директорії знайшли підтримку серед патріотично-налаштованого єпископату. Так катеринославський архієпископ Агапіт (Вишневський) 6 (19) грудня очолив хресний хід у Києві на честь прибуття нового уряду до столиці [2, с. 61]. Згодом він відправив молебень під час проголошення Акту Злуки УНР та ЗУНР 22 січня 1919 р. Варто зазначити, що подібна політична позиція владики зумовила його подальше зміщення з кафедри «Вищим Церковним Управлінням на Південному Сході Росії» [2, с. 62].

До середини лютого 1919 р. головою Директорії був колишній прем'єр-міністр УЦР соціаліст В. Винниченко. Його зневажливе ставлення до Церкви, як релігійної інституції, знайшло своє відображення у подальшій мемуаристиці. «Парад був з попами, молебнем, дзвонами з усіма петлюрівськими аксесуарами. Перед вступом, знаючи С. Петлюру, я поставив вимогу, щоб ніяких попів не було, інакше я ніякої участі у цій комедії не братиму» – зазначив Винниченко [18, с. 166]. Утім, аналізуючи досвід попередніх режимів, Директорія все ж спромоглася сформувати особливу політику сприяння українському церковному руху, що знайшла своє втілення у Законі про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви від 1 січня 1919 р. Цей документ встановлював юридичний статус Української Церкви, основи її управління та структури.

Відповідно до цього документа вища церковно-правова влада в УАПЦ належала Всеукраїнському церковному Собору. Його взаємодія з державою регулювалася відповідними компетентними законодавчими органами. [5, с. 112]. Водночас для міжсоборного керування справами Української Церкви був встановлений Український Церковний Синод. Втілюючи засади соборноправності у житті Церкви, Синод мав складатися з 2 єпископів, 1 протоієрея, священика, диякона, 3-х мирян та священика від військового

відомства (капелана). Склад Священного Синоду мав обиратися Всеукраїнським Собором із затвердженням Республіканським Урядом, проте до скликання Собору (в умовах військового протистояння) члени Синоду призначалися безпосередньо Урядом, який також брав на себе зобов'язання з фінансування церковної влади за рахунок державного бюджету: «Церковна влада Автокефальної Української Церкви з її всім урядовим складом оплачується коштами з Державної Скарбниці відповідно штатам, установленим для цього додатково» [5, с. 112].

Закон регламентував основні функції Священного Синоду: «Відомству Синода належать церковні справи: а) релігійні, б) адміністративні, в) господарські, г) освітні, д) контрольні та ревізійні». Додатковим Декретом Директорії Синоду було надано ще й судові функції. Утім варто відзначити, що закон містив й пункт, який встановлював державний контроль над Церквою, декрети якої «вступають в силу по затвердженні їх Українським Республіканським Урядом» [5, с. 113]. Головним здобутком нового релігійного законодавства була декларація автокефалії української Церкви: «Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського Патріархату не стоїть» [5, с. 113].

Реалізуючи встановлені Законом норми, Директорія оновлює склад міністерства ісповідань, на чолі якого став молодий професор І. Огієнко, ректор Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету. Він першим поставив питання про українізацію церковного діловодства та переклад богослужбових книг, для чого 1 грудня 1919 р. була створена відповідна комісія [4, с. 452]. Іншим важливим кроком Директорії було призначення О. Лотоцького послом до Туреччини, який використовуючи своє перебування у Стамбулі вів перемовини зі Вселенською Патріархією щодо визнання автокефального статусу УАПЦ [9, с. 422].

Утім, розгром УНР поклав край діяльності Директорії та її спробам сприяти канонічному визнанню автокефалії Української Церкви [4, с. 453].

Отже, проаналізувавши особливості релігійної політики українських урядів часів демократичної революції, зробимо висновки щодо першопричин поразки автокефального руху в Українській Церкві. 1917 р. ознаменувався революційним піднесенням свідомого населення України. По усій території держави збиралися єпархіальні з'їзди, на яких чимраз виразніше підіймалося питання українізації церковного життя, як встановлення історичної справедливості. Протоієреєм Федором Булдовським була озвуче-

на концепція, що «до ідеалу християнського життя може наблизитися лише Церква, яка має національне підґрунтя» [7, с. 135]. Утім, всупереч прагнення народних мас, церковне питання систематично ігнорувалося політичними колами Центральної Ради. Як результат, патріотичне духовенство втратило сприятливі обставини на першій сесії Всеукраїнського Церковного Собору у січні 1918 р., а в нових умовах здобуття канонічного вирішення питання церковної незалежності суттєво ускладнилось. Зумовлено це відсутністю чіткого механізму здобуття автокефалії у канонічному праві Православних Церков, що надавало Московській Патріархії можливості до правових маніпуляцій у справі вирішення відносин між Українською та Російською Церквами.

Варто зазначити, що автокефальний статус є спільною тенденцією Православних Церков, управління якими здійснюється за відсутності єдиного центру впливу, на противагу західній (католицькій) структурі [7, с. 29]. За таких обставин запорукою успішної розбудови помісної національної Церкви є спільні узгоджені дії світських та церковних кіл держави, що було характерною рисою соборноправності УАПЦ, проголошеної на Соборі 4 жовтня 1921 р. Проте саме через неузгодженість прагнень національного духовенства та державної релігійної політики урядом Центральної Ради та гетьмана Павла Скоропадського так і не вдалося вирішити церковне питання. Досягти подібної гармонії у справі розбудови помісної Церкви вдалося тільки за встановленням влади Директорії у 1919 р. Однак з поразкою Української Держави, національний церковний рух опинився у нових геополітичних умовах, що у решті-решт призвело до його поступового винищення силами радянської атеїстичної влади.

1. Федосеев О., прот.; Расколы и современность. – Москва: Благословение, 000 Техинвест-3, 2010 – 152 с.
2. Власовський І. Ф. Нарис Історії Української Православної Церкви. Том IV. Ч.1. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – 384 с.
3. Смирнов А. І. Мстислав (Скрипник) громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944: Монографія / Передм. Є Сверстюка. – 2-е вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2009. – 326 с.
4. Ігор (Ісіченко), архієп.; Історія Христової Церкви в Україні. – Х.: Акта, 2013. – 760 с.
5. Полонська-Василенко Н. В. Історичні підвалини УАПЦ. – Мюнхен: Юг, 1964. – 127 с.
6. Іларіон, митр. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ісусі Христі втілених / упор. В. Яременко. – К.: МАУП, 2004 – 176 с.
7. П. Ю. Савух, В. В. Чуприна, Л. Б. Пилявець З людьми, Богом і Україною – К.: МАУП, 2006. – 396 с.
8. Косик В. В «Русській мір» – облудна вигадка – К.: УВС, 2011. – 72 с.
9. Слобідський Серафим, прот.; Закон Божий – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2005. – ??? с.

10. Лужницький Г.М. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. – Львів: Свічадо, 2008. – 640 с.
11. Федорів Юрій, свящ.; Історія Церкви в Україні. – Львів: Свічадо, 2010. – 361 с.
12. Михайлишин Мирон, свящ.; Блаженніший Йосиф Сліпий та ідея патріархату УГКЦ. – Львів: Свічадо, 2007. – 192 с.
13. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 р.р. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.
14. Лотоцький О. Г. Автокефалія. – К.: Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1999 – 203 с.
15. Рожко В. С. Відродження Української Православної Церкви на Волині 1917-2006 рр. Історико-краєзнавчий нарис – Луцьк: Волинська книга, 2007, – 348 с.
16. Мальцев В. А. Галиційские симпатии митрополита Антония (Храповицкого): [Електронний ресурс]. 2009. – Режим доступу: http://www.ng.ru/ng_religii/2009-10-21/6_antony.html
17. Пашенко В. О., Рибачук М. Ф. Першоієрарх нової української церкви митрополит Василь Липківський – Український історичний журнал. К.: 1993. – № 2 – С. 48 – 57.
18. Винниченко В. К. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). Частина третя. – Київ-Відень: Дзвін 1920. – 535 с.

